

SENJSKI RITUAL IZ 1507. I NJEGOVO MJESTO U GLAGOLJSKOJ PISMENOSTI

Josip TANDARIĆ

U kulturno—izdavačkoj djelatnosti vezanoj uz senjsku glagoljsku tiskaru, prema onome koliko o toj djelatnosti do danas možemo znati, razlikujemo dva prilično udaljena perioda djelovanja. Nakon izdanja *misala* (1494) i *Spovidi općene* (1496) nije nam sve do 1507. poznata nikakva tiskarska djelatnost u Senju, niti gdje drugdje slovima koja bi bila identična grafemima navedenih dvaju izdanja. A onda se ponovno 1507. i 1508. javljaju djela tiskana u Senju: *Naručnik plebanušev*, *Tranzit sv. Jeronima*, *Korizmenjak*, *Mirakuli slvne dēve Marije*. U ovo se razdoblje smješta i nevelika knjižica *Meštrijja dobra umrtja*, s kojom je zajedno tiskan i jedan od dva glagoljska tiskana obrednika (drugi je izašao u senjskoj tiskari Š. Kožičića pod naslovom *Knjižice krsta* 1531).

Ističe se, s pravom, da su u senjskoj tiskari priređena djela na narodnom jeziku, pa su bar neka od tih djela postala i predmetom temeljitijih književnopovijesnih i jezičnih istraživanja (*Spovid općena*, *Tranzit*, *Mirakuli*). Doista, samo prvo djelo senjske tiskare (*misal* iz 1494) pisan je staroslavenskim jezikom hrvatske redakcije, a *Meštrijja* samo u svom ritualnom dijelu, ali ova djela također — kao i djela pisana narodnim jezikom — imaju, svako na svoj način, značajno mjesto u cjelokupnoj hrvatskoglagojskoj pismenosti, pogotovo kad izdvojimo djela nastala u prvim desetljećima tiska u našim stranama.

Na ovome mjestu posebno nas zanima mali glagoljaški ritual dodan knjižici *Meštrijja dobra umrtja* (*Ars bene moriendi*). Ritualne tekstove u hrvatskoglagojskoj liturgijskoj pismenosti nalazimo u četrdesetak navrata, redovito u misalima, jednom uz brevijar; dvaput su sačuvane zasebne knjižice ritualnih tekstova, a u nekoliko navrata nalazimo ritualne tekstove u zbornicima. Ritualne tekstove imaju, prema ustaljenoj tradiciji, i prvi liturgijski tiskani priručnici (osim brevijara iz 1491!). Ali kad znamo da su inače zasebni ritualni priručnici vrlo rijetki, na prvi pogled iznenaduje podatak da je jedno od malobrojnih glagoljskih tiskanih djela jedan ritual. Odakle poticaj za tiskanje rituala, danas nam nije moguće reći. Povod je moglo biti kakvo latinsko izdanje rituala koje su priređivači našeg priručnika poznavali. No, treba reći da izdanja latinskih ritualnih

priručnika koji su bili općenitije poznati izlaze nešto kasnije (*Liber sacerdotalis* A. Castellana, koji je utjecao na stvaranje Rimskog rituala izšao je tek 1523). Premda ne možemo dokazati neovisnost našeg rituala – s obzirom na poticaj za izdavanje – od drugih sličnih priručnika na Zapadu, ipak je sigurno da naš glagoljski ritual spada u prve tiskane ritualne priručnike uopće.

Sigurno je međutim nešto drugo, a to je u ovom slučaju za nas važnije; naš ritual s obzirom na svoj sastav stoji neovisno o mogućim latinskim izvorima. On je nastavak naše domaće ritualne tradicije, pokušaj da se ritualni tekstovi kodificiraju prema domaćoj građi. Nastao je iz naših potreba i iz naših izvora. Budući da kolofon ovoga izdanja do danas nije poznat, sa sigurnošću ne možemo reći tko je sudjelovao u njegovu priređivanju. Nismo po svoj prilici daleko od istine ako pretpostavimo da su to oni isti ljudi koji se inače spominju u kolofonima drugih senjskih izdanja. A ta skupina ljudi, senjski kulturni krug – možemo s pravom reći, radila je po planu i sustavno. Izdali su najprije brevijar (1493, doduše u Veneciji, ali na njemu radi Baromić, koji kasnije nastavlja rad u Senju) i misal (1494), dakle liturgijske priručnike, a zatim odmah dolazi *Spovid općena*, moralistički pastoralni priručnik. U drugom razdoblju izdaju se teološko–propovjednička i hagiografska djela. Po svom sadržaju ritual bi bolje odgovarao među liturgijskim izdanjima; po svojoj pastoralnoj namjeni on ulazi u drugu skupinu, glavninom sadržaja uz događaje koje u životu najmanje želimo, uz bolest i njezinu konačnu posljedicu, smrt. Tako ni naoko slučajna veza između *Meštrije dobra umrtja* i obreda koji se odnose na bolest, smrt i pokop, nije nikako slučajna. Ovdje nam je međutim želja pokazati da struktura djelovanja glagoljske senjske tiskare (koja je, zapravo, mnogo više od tiskare – kao što smijemo zaključiti) nije slučajna ni samovoljna.

Mogli bismo se zapitati: kako to ranije nije izašao tiskani obrednik? Kao što sam već spomenuo, izašao je, ali na drugi način. Pojedine njegove dijelove nalazimo, onako kao što je bila tradicija u rukopisnim misalskim kodeksima, također u tiskanim misalima (1483. i 1494), a i u brevijaru iz 1493.

U *misalima* nalazimo slijedeće ritualne tekstove:

	1483.	1494.
Blagoslov mlijeka na Uskrs	x	x
Blagoslov janjeta	x	x
Blagoslov sira i jaja	x	x
Znamenovanje djece i krštenje	x	x
Blagoslov vode na Bogojavljenje	x	x
Blagoslov soli i vode u nedelje	x	x
Blagoslov sočiva na sv. Barbaru	x	x
Blagoslov soli i zobi na sv. Stjepana	x	x
Blagoslov vina na sv. Ivana	x	x
Blagoslov prstena	x	x
Blagoslov grožđa na sv. Siksta	–	x
Blagoslov zlata, tamjana i smirne		x

Baromićev brevijar–ritual–misal iz 1493. ima slijedeće ritualne tekstove:

Blagoslov sira i jaja, janjeta ili mesa
Blagoslov soli i vode svake nedjelje
Blagoslov prstena
Molitve prigodom prvog striženja kose
Znamenovanje djece i krštenje
Pričest nemoćnika
Bolesničko pomazanje
Preporuka duše na smrti
Sprovod

Senjski Ritual ima slijedeće obrede:

Pričest bolesnika
Bolesničko pomazanje
Preporuka duše na smrti
Sprovod odraslih i sprovod djece
Blagoslov vode na Veliku subotu i krštenje
Molitve prigodom prvog striženja kose
Blagoslov prstena s misom
Molitve prigodom prvog striženja kose
Blagoslov kuće
Blagoslov soli i vode svake nedjelje
Uskrсни blagoslovi mlijeka i janjeta
Blagoslov sočiva na sv. Barbaru
Blagoslov soli i zobi na sv. Stjepana
Blagoslov vina na sv. Ivana
Blagoslov svijeća na Svijećnicu
Blagoslov povrća na sv. Blaža
Blagoslov vode na Bogojavljenje

Ne ulazeći sada u pojedinosti i u tekstološke razlike, mogli bismo očekivati da će u novi ritual biti naprosto preneseni tekstovi koji su već tiskani u misalima ili u brevijaru. Redaktori rituala svoj su priručnik zamislili još opširnije, pa u njemu nalazimo npr. i blagoslov kuće i blagoslov voća na sv. Blaža (kojih tiskani priručnici nemaju, ali ih nalazimo u *Drugom vrbaničkom misalu*). Od inače poznatih blagoslova senjski ritual nema blagoslova grožđa na sv. Siksta ili sv. Agapita (kao u misalu iz 1494. i u II. vrbaničkom misalu), ni blagoslova zlata, tamjana i smirne (kao u misalu iz 1494). Ali, senjski ritual nema sačuvanog svršetka, pa nije nevjerojatno da su ti blagoslovi imali doći u dijelu koji je nestao. Neki su ritualni tekstovi u hrvatskoglagoljskoj liturgijskoj pismenosti rijetki, npr. blagoslov kuće i blagoslov voća na sv. Blaža, pa su ipak našli mjesto u senjskom ritualnom priručniku. Malo je vjerojatno da bi redaktori zaboravili blagoslove koji su već tiskani u senjskim izdanjima.

Značajno je da u senjskom Ritualu nalazimo i obred blagoslova svijeća na Svijećnic. To je inače obred vezan uz misu navedenog blagdana i dolazi u misalima prije obrasca mise 2. veljače. Unošenje ovog obreda govori o tome kako su priređivači sustavno pristupili svome zadatku, pa su unosili u svoj priručnik sve one obrasce zbog kojih su i nastali zasebni priručnici ritualnih tekstova, oni naime za koje nije bilo praktično (npr. pri pohodu bolesniku, na sprovodu ili u procesiji) sa sobom nositi misal.

Budući da senjski *Ritual* nije prijevod nekog latinskog sličnog rituala, nameće se pitanje njegovih hrvatskih (hrvatsko–glagoljskih) izvora. Već je ranije bilo dokazano da tiskani senjski *Ritual* nije ovisan o sličnim rukopisnim ritualima (usp. N. Nazor, *Kulturo-povijesno značenje izdanja glagoljske tiskare u Senju g. 1494–1508*. Slovo 21, Zagreb 1971, 418–421), već stoga što je opširniji i potpuniji od bilo kojega od njih. Ovdje sam, makar letimično, pokazao da senjski *Ritual* nije nastao kao ponovno izdanje nekog od ranije tiskanih ritualnih tekstova u izdanjima liturgijskih priručnika, pa ni svih zajedno, budući da ima tekstova kojih nijedan od tiskanih misala ni brevijera nema (pojednosti u obredima, a posebno čitavi obredi blagoslova kuće, blagoslova svijeća na Svijećnicu i blagoslova voća na sv. Blaža). Izgleda najvjerojatnije da su u novi *Ritual* ušli tekstovi dotadašnjih tiskanih izdanja, a njima su dodani drugi ritualni obrasci koji su priređivačima bili poznati. To pitanje zaslužuje svakako podrobnija istraživanja. Ovdje možemo samo upozoriti na to da neki specifični obredni obrasci odgovaraju po svojoj strukturi obrascima u prvotisku *Misala* iz 1483. (npr. blagoslov soli i zobi na sv. Stjepana, blagoslov vina na sv. Ivana).

Zasebno je pitanje jezik u liturgijskim izdanjima senjske tiskare. Kao što je inače poznato i ovdje već spomenuto, većina djela nastalih u ovom kulturnom krugu tiskana je narodnim jezikom. Istaknuto je s druge strane da npr. jezik *Rituala* nije identičan s jezikom *Meštrije dobra umrtja*, i ta razlika u jeziku samo pokazuje da su glagoljaši i u ranim tiskanim djelima poštivali naslijeđenu razliku između liturgijskih i neliturgijskih djela. Jasno je, međutim, da jezik u senjskim liturgijskim izdanjima, i onda kad čuva crkvenoslavensku jezičnu normu, pokazuje mnogo više blizine prema narodnom hrvatskom jeziku nego li je to npr. u prvotisku *Misala* iz 1483. Poznato je da jezik u neliturgijskim izdanjima senjske tiskare dobro odražava senjski govor u 15. i 16. st. (usp. *Slovo* 21, 428–442) s primjesama crkvenoslavenskoga jezika. Bilo bi isto tako potrebno istražiti koliko crkvenoslavenski jezik senjskoga kruga stoji pod utjecajem „hrvackoga“ jezika senjskih kulturnih djelatnika. (U djelima senjske tiskare jezik na koji se prevodi uvijek se zove samo „hrvacki“!).

Na ovome mjestu i u ovoj zgodi nije moguće ulaziti u sve pojedinosti u vezi sa senjskim glagoljskim *Ritualom*. Temeljitije ulaženje u problematiku koja je s njim povezana ostavljam za drugu priliku. Ovdje je bilo moguće samo upozoriti na važnost što je ima u našoj kulturnoj povijesti ovaj ritualni priručnik. Ne samo da je riječ o jedinstvenom pokušaju na području glagoljske liturgije u Hrvatskoj (Kožičićeve *Knjižice krsta* opsegom

su mnogo manje!), nego je jedan od najranijih rituala na Zapadu uopće. Pogotovo je važno što je taj priručnik nastao ne kao prijevod nekoga latinskog rituala, već na temelju naše glagoljaške tradicije, kao kodifikacija ritualnih tekstova koji se već nekoliko stoljeća upotrebljavaju. Potrebno je isto tako podsjetiti na to da je djelovanje senjske glagoljaške tiskare i kulturnoga kruga oko nje bilo organizirano i smišljeno, usmjereno na izdavanje knjižnoga repertora onim redom kako je to odgovaralo našim potrebama. Čini se da su ljudi okupljeni u senjskom krugu bili svjesni svoga nezavidnoga položaja ("zač smo rodom Hrvate a naukom latinskim priprošći", tuže se u kolofonu *Korizmenjaka*). I mi smo svakim danom sve svjesniji veličine njihova podviga.

IZVORI O ILIRSKO-UGARSKOM KOLEGIJU U BOLOGNI SAČUVANI U BOLONJSKOM NADBISKUPSKOM ARHIVU

Ivan GOLUB

U „Archivio generale arcivescovile di Bologna“ nalazi se svezak pod signaturom K-236-15 i s natpisom na korici *Collegio Illirico Ungarico*. To je jedini svezak Generalnog nadbiskupskog arhiva u Bologni koji sadrži dokumente o Ilirsko-ugarskom kolegiju što je od 1553. do 1781. postojao u Bologni.

Svezak ima dva sloja. Prvi sloj obuhvaća dokumente do ukinuća Kolegija, drugi pak dokumente o ukinuću. Tako se u prvom sloju nalazi sveščić „Visita fatta di Mons.re Ill.mo Vicario Generale nella Causa, che uerse fra il Ven: Collegio degli Vngari e Il Sig. D. Alfonso Ceroci ? ...A di 2. Settembre 1693“. U istom prvom sloju nalazi se sveščić s božnim pripiskom „In Dei Nomine Amen. Hoc est Registrum omnium Actorum, et Iurium productorum in Causa vertente inter Ill.mum D. Vincentium de Leonibus ex una, et Almum Collegium Ungaricum Bononiae ex altera coram Ill.mo Dno Auditore Generali... Die Iovis 23 Maij 1706“. Tu dolaze u prijepisu razni drevni dokumenti kao i kronologija Kolegija.

Drugi sloj nosi naslov „Transferimento del Collegio agli Stati Austriaci 1781 – 1782“. Tu se nalazi pismo kard. F. Herzana, vjernog zastupnika carevih poslova, upućeno iz Rima nadbiskupu Bologne kard. Giannettiju: „Il Canonico Turcovich che a gran mia sodisfazione gode la Protezione dell' E.V. avra l'onore di presentarle unitamente con questa il Rescritto emanato della Sacra Congregazione de Vescovi, e Regolari sull' istanza da esso promossa per la facultà di vendere i Beni, e possessioni etc situate nello Stato Pontificio, e che appartengono al Collegio Illirico-Ungarico ora trasferito per ordine della Maestà dell' Imperatore ne' Stati suoi Ereditarij. Sebbene la favorevole informazione, che l' E.V. si è degnata dare, e l'ulteriore suo carteggio colla Sacra Congregazione su tale oggetto mi assicura, ch' Ella vorrà rimuovere tutti gli ostacoli, che